

9. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Підручник. 2-ге видання, доповнене / М. Я. Плющ. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.

Гандзюк Александра. Семантико-стилистические особенности родительного падежа в украинском и итальянском языках. В статье говорится о семантических особенностях родительного падежа в украинском и итальянском языках. Названы имена ученых, занимающихся этой проблемой в украинском и итальянском языках. Речь идет также о том, что в итальянском языке отсутствует система падежей, и поэтому значение родительного падежа, как и всех других падежей, реализуется в этом языке при помощи многофункционального предлога *di*. Рассмотрены примеры употребления родительного падежа со значением «часть целого». Говорится о функционировании этого падежа со значением принадлежности. Проводится сравнение между семантикой отдельных словосочетаний и падежом, который в них представлен. Проанализованы типичные презентанты семантики родительного падежа в структуре этих языков. Рассмотрены некоторые стилистические особенности употребления родительного падежа.

Ключевые слова: семантика, стилистика, родительный падеж, предлог, украинский язык, итальянский язык.

Handzyuk Olexandra. Semantic and stylistic specificity of the genitive case in Ukrainian and Italian. The article deals with the semantic and stylistics specificity of the genitive case in Ukrainian language and Italian one. The names of scientists involved in this problem are given in this article. System of cases for the Italian language is not typical. That is why the semantics of genitive is implemented using with multifunctional preposition *di*. Examples of the genitive case with the semantics «part from whole» are given. It is defined that this case has a possessive semantics too. This semantics are realized in the some meanings. Possessive semantics of genitive case are considered. Comparison of the semantics of certain phrases and genitive case are made. Typical using of semantics of genitive case are analyzed. Some stylistic specificity of using of genitive case are explained.

Key words: semantics stylistics genitive case preposition Italian and Ukrainian

УДК 811.161.2'37+821.161.2.08

Лариса Голоюх

ЕКСПЛІКАЦІЯ МОВИ – СЛОВА В ТЕКСТОВИХ СТРУКТУРАХ ОПОВІДІ Й РОЗДУМУ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

У статті висвітлено механізми формування авторської модальності в текстових структурах оповіді та роздуму через лінгвостилістичний аналіз поняття *мова* –

слово, досліджено текстотворчі функції образу *мова – слово* як одного домінуючих чинників естетичної організації повідомлення в романах П. Загребельного «Роксолана» та «Я, Богдан».

Ключові слова: експлікація, тип мовлення, оповідь, роздум, модальність, ідіостиль, художній текст.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальними проблемами сучасної лінгвостилістики є вивчення естетичної, прагматичної, когнітивної тощо природи художнього тексту, закономірностей його внутрішньої організації.

Лінгвістичні праці останніх років фіксують посилену увагу дослідників до формальної та змістової структури художнього тексту. У такому контексті наукових пошуків виокремлюються питання про функціонально-змістові типи мовлення, правила текстотворення, механізми моделювання художнього мовлення автора. У зв'язку з цим текстові структури оповіді та роздуму потребують серйозної лінгвістичних досліджень в аспекті модальності авторського світовідтворення, а також визначення ролі концептуальних понять, що формують названі функціонально-змістові типи мовлення. Багатий матеріал для такого дослідження дають романи П. Загребельного, які не були об'єктами вивчення цього напрямку лінгвістики.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Теоретичні основи лінгвістики тексту закладені у працях Н. С. Валгіної, І. Р. Гальперіна, І. І. Ковалика, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ, В. Я. Мельничайка, В. В. Одинцова, Т. В. Радзівської та ін. Вивчення лінгвістики художнього тексту закономірно пов'язане з ідіостилістичними параметрами художнього твору та аналізом мовних картин світу письменників, що висвітлено в дослідженнях С. Я. Єрмоленко, М. П. Кочергана, Л. А. Лисиченко, Л. Т. Масенко, Л. І. Мацько, Л. О. Пустовіт, В. М. Русанівського, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицької, Л. І. Шевченко та ін.

Актуальність статті зумовлена підвищеною увагою сучасної лінгвостилістики до структури, змісту та композиції художнього тексту. Одними із найменш досліджених у цьому колі проблем є функціонально-змістові типи мовлення, вияв авторської модальності через оповідь та роздум як форми організації повідомлення у структурі художнього тексту.

Мета статті – простежити механізми формування авторської модальності в текстових структурах оповіді та роздуму через лінгво-

стилістичний аналіз поняття *мова – слово*, виявити текстотворчі функції образу *мова – слово* як одного з домінантних чинників естетичної організації повідомлення в романах П. Загребельного.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Художній текст – це втілення образної свідомості автора, результат емоційно-інтелектуальних процесів, зафіксованих словом. У словесній творчості ідея письменника реалізується через авторську оцінку, котра може виявлятися експліцитно (відкрито) та імпліцитно (приховано). Перший спосіб вираження образної інформації полягає у відкритому словесному вираженні семантичних компонентів, прямій оцінці предметів, речей, осіб тощо. Імплікація захована в підтексті й пов'язана з поглибленням семантичного, психологічного, націоментального змісту індивідуальної мовної картини світу письменника. Жанр українського історичного роману фіксує різні контекстно-варіативні типи мовлення, котрі не лише вербалізують образну дійсність, а й формують авторську модальність – суб'єктивну оцінку (емоційну, психологічну тощо). «Сприйняття особи автора через форми її втілення в тексті – процес двобічний. Він зорієнтований на взаємовідносини автора і читача. Модальність тексту – це вираження в тексті ставлення автора до повідомлення, його концепції, точки зору, позиції, його ціннісних орієнтацій, сформульованих заради повідомлення їх читачеві. Ця авторська оцінка зображуваного завжди пов'язана з пошуком адекватних способів вираження» [3, с. 59].

Романи П. Загребельного фіксують різні контекстно-варіативні структури, серед яких найбільш активними є оповідь та роздум. Такі форми моделювання образної інформації сприяють поєднанню детального змалювання історичних подій та глибокої філософської, психологічної, емоційної оцінки, індивідуального світобачення письменника. У романах П. Загребельного оповідь та роздум позначені різноманітністю синтаксичної побудови, відображенням загальнономовного та індивідуального словника письменника. У структурі оповіді та роздуму особливе змістове й семантичне навантаження мають лексичні одиниці окремих тематичних полів, зокрема назви, об'єднані семами *мова – слово*. Ці мовні засоби авторської модальності «утворюють функціональне поле, ядро котрого складається з одиниць підвищеної текстової значимості – найбільш частотних і представлених в сильних позиціях тексту» [5, с. 564].

Структурно-семантична організація оповіді в романах П. Загребельного «Роксолана» та «Я, Богдан» фіксує ключові словесний блок *мова (розмова)*, який реалізується в тексті переважно через акційні дієслова. Поняття *говорити* втілене в таких лексичних варіантах: *зауважити, запевняти, озватися, заперечити, порадити, повідомити*, наприклад: *Тоді озвався Самійло: – Заговорив, пане гетьмане про історію, але ж не забувай, що чуття історії і величі може мати лиш той, хто не відбирає його в інших* [2, т. 2, с. 24]; *– Хай привезуть, – твердо повторив шляхтич* [2, т. 1, с. 67]. Переважна більшість цих дієслів створює усно-розмовний колорит оповіді і виступають одиницями стилізації мови автора та індивідуалізації мови персонажа.

В оповідях письменника переважає авторська стилістика, діють стильові модифікації, які загострюють естетичне сприйняття художнього цілого. Уведення в текст роману лексичних засобів, які наближають оповідь до зображуваної доби, давнього часу, соціального середовища, зумовлює появу стилістично нейтрального слова *повідомив* і стилістично маркованого *звідомлюю*, наприклад: *– Перехопили козаки за Києвом одного стародубця Климова Григорія, – безбарвним голосом повідомив він* [2, т. 2, с. 3]; *– Чом же мовчиш? – Звідомлюю пана гетьмана* [2, т. 2, с. 4].

Активними засобами авторської модальності виступають дієслова – назви процесу мовлення, які експлікують високий риторичний стиль, створюють емоційну авторську оповідь з елементами колоритного мовного портрету персонажа, наприклад: *А Оссолінський уже гримів славою, підкоряючи коли й не землі, то душі й уми. Коли виступав на сеймі, все завмирало. Ille redit dictis (той, що володарює в мові), – казали про нього прихильники. Animas et pectora mulset (душі й серця зачаровує), – додавали навіть недруги* [2, т. 1, 41]. Взаємодія дієслова *виступати* з лексемами *слава, душі, уми, серця* створює яскраві метафоричні образи (*гримів славою, душі й серця зачаровує* та ін.), забезпечує контекст високим стилістичним звучанням. Внутрішньо-жанрова настанова історичного роману зумовлює вживання назв мовлення з урочистою конотацією, наприклад: *Ібрагім продекламував піднесено, палко* [1, с. 124]; *Вступивши на престол, Сулейман звернувся з посланням до володарів усіх дружніх і ворожих земель* [1, с. 89]; *Поки райця трудився з своєю промовою, Владислав навмисне надягнув рукавичку на свою правицю* [2, т. 1, с. 69]; *Всю Європу потрясав своїм красномовством* [2, т. 1, с. 11].

Риторичні здібності людини, майстерне, урочисте мовлення передано метафорою *виконав з суто галльським красномовством*, яка стає образним імпульсом для розгортання контексту, наприклад: *Власне, граф де Брежі прибув до Варшави не для перемовин з таємничими козаками, а щоб висловими співчуття королю Владиславу з приводу смерті королеви Цецілії ренати, що посол і виконав з суто галльським красномовством, якому позаздрив навіть сам польський златоуст Єжи Оссолінський* [2, т. 1, 80].

Дієслова на позначення процесу мовлення експлікують стилістичні фігури, серед яких особливе місце належить повтору. У структурі оповіді повтор розширює семантику дієслова, що дозволяє досягти збільшення зображуваної картини, надати їй рис монументальності, величності. Почерговий зв'язок у різних ланках синтаксичного повтору повторюваного дієслова – назви мовленнєвого процесу із суб'єктами дії або носіями ознаки, стану, вираженими іменниками, створює тип модальності – відчуття причетності автора до зображуваних подій, наприклад: *Всі вони **говорили** часом занадто голосно, не любили пошептів, ненавиділи недомовки. Вони **говорили** ліпше, ніж знали, навіть не маючи ніяких знань, **говорили**, як великі оратори, і розумів їх тільки я, а вони розуміли мене. Про своє минуле згадувати не любили, бо всі жили сподіваннями на життя майбутнє* [2, т. 1, с. 89].

Намагання письменника відтворити в художньому тексті часовий і локальний колорит, дати відчуття соціальний тип зображуваного середовища, передати настрій від сприймання певного художнього жанру зумовлюють експлікацію застарілого слова *приказуєм* замість *наказуємо*. Вживання семантико-стилістичних мовних засобів, які наближають оповідь до зображуваної доби, давнього часу, соціального середовища, створює історичну стилізацію мови роману, наприклад: *Войтам зась помененних сіл зо всією громадою, або належитое віддавали послушенство сурово повагою сего нашого універсалу **приказуєм*** [2, т. 2, с. 203]. Ідіостиль письменника моделює імітацію стилю монологічного мовлення персонажа або «підставного» оповідача, іншими словами, активно застосовується принцип стилізації в монологі, або принцип оповіді.

Художня оповідь письменника засвідчує смислові відтінки назв емоційного мовлення, зокрема конотацію розчарування, розпачу, страху, безвиході вербалізують лексеми *заскиглити, заскімлити, канючити*, наприклад: – *Ваша високість, – заскімлив Кучук, – але ж*

звідки? *Я тільки дровonos* [1, с. 305]; *Канючили верескливими голосами* [2, т. 2, с. 16]. Експресія дієслів – назв емоційного мовлення полягає також у тому, що вони доповнюють семантику висловленого, виконуючи роль конкретизуючої деталі. Засобом мовної експресії виступають дієслова *просторікуватиме, шпигнув, промимрив, пробурмотів* та ін., наприклад: – *Та вже тільки не тобі з твоїм дебелим гамаликом, – шпигнув його Богун* [2, т. 2, с. 53]; *Можже, й повним гетьманом тоді станеш, – підколов його незлобливо Кривоніс* [2, т. 2, с. 79].

Мовний портрет персонажів супроводжує авторська модальність, увиразнена порівняннями, які поглиблюють зовнішній портрет персонажа і додають до нього психологічні штрихи. Компоненти порівнянь, які утворюють цей образ, належать до різних сфер: конкретно-чуттєвої і зорової, наприклад: *Вона шептала й сичала, як стара змія* [1, с. 288]; – *То буде безцінний дарунок, – огорнула вона його шепотом, як шовком* [1, с. 359].

Ідіостиль П. Загребельного активізує в оповідях метафоричні контексти, побудовані навколо образу *слово*: *кидаючи словами, дійшли слова, вдався до слів, крутив слово, знайшов слова, не став витрачати слово, благав слова, гратися словами, творив слова, словом збиткуватися, здобутися на слова, гамувати слова, народжуватися і гинути у слові* та ін.

Окрім узвичаєного слововживання *говорити*, описові звороти *вести мову, вести розмову* активно функціонують в авторських оповідях роману «Я, Богдан». Текст роману будується на імітації стилю монологічного мовлення персонажа – гетьмана Богдана Хмельницького. Твір набуває форми оповіді, коли автор переносить на себе певну манеру мовлення, «вживаючись» в образ героя такою мірою, що зникає межа між автором твору й автором-оповідачем. Таким чином, в оповіді письменник намагається створити враження безпосереднього повідомлення, відтворити зображуване як дійсну, правдиву розповідь, наприклад: *Шкода говорити! Ночами приходять до мене вбиті товариші і ми ведемо розмову до самого світу* [2, т. 1, с. 5]. Суттєві риси людської індивідуальності і світовідчуття персонажа найбільш виразно виявляються в його мові, оскільки пряма мова може передати світовідчуття найповніше.

Оповідні контексти роману «Я, Богдан» формуються навколо словесно-асоціативного комплексу *мова, розмова, слова*, конкретизованого назвами усних і писемних текстів *дума, лист, діалог,*

цитата, наприклад: *Так і велися наші розмови. То він підкладав мені мою парсуну роботи, то якийсь лист, то вість, то рядок з думи, часом і мною самим складеної, то читали ми платонівські діалоги, які переривалися гнівними інвективами Скарги і цитатами православних отців, які достосовували до своїх потреб слова запеклого єзуїта з таким спритом, що позаздрити міг би сам господь бог. Тоді читав мені Самійло з «Катехісису» Петра Могили [2, т. 2, с. 67]. Крім узвичаєних слововживань мова, слово, оповіді роману фіксують церковнослов'янське словеса, який надає контексту урочистої тональності, наприклад: – Мала втіха, брате Самійле, від тих словес, – сказав я йому. – А як мені бути далі? [2, т. 2, с. 67]; Тепер лунали в мені латинські вірші і словеса святих отців [2, т. 2, с. 67].*

Негативна авторська модальність реалізована через інновації пишнослів'я, мудрослів'я, кривомовне, красномовство-кисломовство, наприклад: Ібрагім з цікавістю дивився на довгу, жиливу шию старого Зембіллі, так ніби хотів простежити, як видобуваються з неї ці пишні слова. А муфтії тим часом, захоплений власним красномовством, невтомно плів химерну сіть свого пишнослів'я далі [1, с. 191]; Киселеве красномовство-кисломовство мав терпіти, аби не зірвати Зборівської угоди [2, т. 2, с. 216].

Художнє моделювання образу персонажа в оповідях та роздумах романів П. Загребельного часто побудоване на контрастах. Ідіостиль письменника естетизує художню опозицію слово (мовлення) – мовчання, наприклад: Отець Федір тим часом діставав одну й другу книгу, розгортав, закривав, діставав ще й третю, на нього дивилися з пошаною й острахом, ждали від нього слів високих і загадкових, та він мовчав, лиш кидав з-під густих брів короткі погляди, і те мовчання було страшніше за слова [2, т. 2, с. 30].

Лінгвостилістичний аналіз художнього тексту передбачає розрізнення типів мовлення, членування тексту і врахування внутрішньо-жанрових вимог до вживання певного слова в різних контекстно-варіативних побудовах – описі, оповіді, роздумові, монологічних та діалогічних структурах. «У контекстно-варіативному членуванні тексту завдання автора полягає в перемиканні форм мовленнєвих актів, наприклад, з опису на діалог, з діалогу на авторський роздум і т. д. Такого роду перемикання сприяють більш рельєфному зображенню обстановки, в якій протікає комунікація, і дають змогу варіювати

засоби передачі інформації. Відомо, яку велику роль грає мовна характеристика героїв в загальній концептуальній інформації твору. Крім того, роздуми автора, які вриваються у сценічні епізоди роману (повісті), значно доповнюють цю інформацію» [4, с. 29].

Поряд з експлікацією понять *мова – слово*, контексти, в яких переплетені оповіді і роздуми письменника, фіксують поглиблення семантичного, психологічного, націоментального змісту мовної одиниці. Так, у мовному портреті Роксолани лексема *слово* разом з іншими лексичними одиницями виступає імпліцитною позитивною оцінкою персонажа, засобом акцентування уваги на таких рисах, як розум, приємний голос, манері говорити тощо, наприклад:

Султан майже відхитнувся від неї. Її слова межували з чарами.

– Те саме казала вже мені моя царственна мати. Чи ви змовлялися?

Вона його не слухала, правила своє:

– Я ж кажу вам: тоді валіде буде милостивіша до мене. Кутлу любарек олсун – хай буде весілля щасливе й благословенне.

Останні слова вона проспівала, схопившись і війнувши на Сулеймана молодим вітром свого тіла, а він сидів, знеможено відкинувшись на парчеві подушки, знетямлений цією невичерпною у своїх несподіванках жінкою, яка вміє вгадувати найпотаємніші наміри, чути слова, мовлені не до неї, перекладати свої думки в твою голову так, що ти вважаєш їх своїми, віриш у це, не маєш ніяких сумнівів [1, с. 195–196];

У роздумах П. Загребельного номінація *слово* є складним концептуальним образом, у якому взаємодіють національні (традиційні) семи, контекстуальне стилістичне значення, індивідуально-авторські конотації. У процесі творення художньої образності концепт *слово* стає виявом вербальної індивідуально-авторської свідомості, поняттям узагальненого характеру, що пов'язує слово і текст на рівні синтезу зображальних номінативних і стилістичних значень слова. У романі «Я, Богдан» спостерігається своєрідне «накладання» образу головного героя і оповідача, що дає змогу письменникові створювати експресивні оповіді, в яких лексема *слово* є стрижневою, наприклад: *Чи почуто мої слова? Аж через двісті літ дійшли вони до слуху письменника, що напише про мене книжку [2, т. 1, с. 18]; Мій народ ждав слова, яке запалювало б душі, слово спалахувало то в молодечькім поклику козацькім, то в думі невольничій, то в пісні, воно народжувалося в тяжких муках і на роздоллях, в косноязычії і в казаннях отців святих, в мові і в немові, скільки ж років і віків*

минуло, допоки те слово вирвалося з моїх уст, а було воно просте й приступне кожному, хоч і зароджувалося не на полях битовних, а в тісних келіях і в тих пристанищах духу, де годилося б розмовляти лише з богом [2, т. 1, с. 16–17]; Тьмяніє золото, іржавіє булат, кришиться мармур і граніт розтріскується, смерть витає над усім суцям, тільки дух безсмертний, а з ним гнів і печаль, добро й милосердя, непокора й слово [2, т. 1, с. 16].

Оповіді та роздуми роману П. Загребельного «Я, Богдан» фіксують український ментальний простір, у якому концепт *слово* в його значеннево-сміслових варіантах здобуває додаткові конотації, зумовлені історико-культурологічними, соціолінгвістичними, етнопсихологічними й іншими чинниками. Показові в цьому плані національно-орієнтовані тлумачення, що, ґрунтуючись на загальноприйнятих визначеннях, вносять у нього конотації, обмежені часово-просторовими уявленнями, наприклад: *Мене нищили в своїх писаннях усі правоздавці мого часу, і не важило, ворожі вони були чи прихильні, – я народжувався й гинув навіть у народному слові, в піснях поетів і на сторінках книг, які будуть написані ще й через віки [2., т. 1, с. 10].*

Експлікація національної ідеї, теми історичної та культурної пам'яті українського народу змодельована через лексеми *пісня, мова, слово*, які розгортаються в експресивні роздуми, наприклад:

Старовинну пісню заспіваю разом з вами і заплачу так само разом з вами, бо я – це ви, а ви – це я. «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш...» або про Байду: «Твоя дочка поганая, гей, а твоя віра, віра проклятая!». О пісне наша, і мово наша! Де ж ти пролунала, де задзвеніла, заспівала й затужила? У співі матері над колискою, в стогонах умираючих серед степу широкого, в думі тяжкій, в жарті невмирущій? А може, й у грамотках незнаних, у козацьких літописах, розвіяних попелом, у посланнях, які народжувалися в години грізні й криваві, після страшних поразок і ще страшніших перемог, бо й там і там ллється кров, а розлиття крові людської завжди страшне і вічно непростиме. Вічно непростиме.

Я писав усю ту ніч. Хто писав, той знає, який се труд і яка се мука. Пишуть три персти, а болить усе тіло [2, т.1, с. 9].

Поняття *мова – слово*, що функціонують в оповідах і роздумах романів П. Загребельного, формують детальні історичні картини, моделюють мовний портрет персонажів, виступають засобом авторської модальності, тобто суб'єктивного підтексту твору.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Експлікація тематичного поля *мова – слово* як вербальних одиниць підвищеного текстового значення потребує подальших досліджень в аспекті національного та психологічного саморозкриття письменника.

Джерела та література

1. Загребельний Павло. Роксолана : роман / П. Загребельний. – К. : Дніпро, 1988. – 603 с.
2. Загребельний Павло. Я, Богдан (Сповідь у славі). Роман (Початок). – Т. 1 / П. Загребельний. – К. : Дніпро, 1984. – 287 с. ; Загребельний Павло. Я, Богдан (Сповідь у славі). Роман (Закінчення). – Т. 2 / П. Загребельний. – К. : Дніпро, 1984. – 285 с.
3. Валгина Н. С. Теория текста / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 173 с.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 138 с.
5. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. Н. М. Кожинной. – М. : Флинта, 2006. – 696 с.

Голоюх Лариса. *Експлікація речі – слова в текстових структурах повествовання і розсудження П. Загребельного.* В статті досліджуються функціонально-содержательні типи речі в романах П. Загребельного «Роксолана» і «Я, Богдан». Створення авторської модальності в текстових структурах повествовання і розсудження пов'язано з синтаксическою організацією повідомлення, його комунікативними одиницями, а також з вибором лексики. Установлено, що в романах П. Загребельного лексический комплекс *речь – слово* формує авторські інтенції, експліцирує художественні, філософські, психологіческіе ідеї письменника. В повествованні і розмисленнях романів письменника семантический комплекс *речь – слово* являється тематическим, концептуальним, модальним признаком цілостності художественного произведенія.

Ключевые слова: експлікація, тип речі, повествовання, розмислення, модальність, ідиостиль, художественний текст.

Goloyukh Larysa. *The explication of the language image in Zagrebel'nyi's novels.* The article analyzes the functional and the semantic types of speech in Pavlo Zagrebel'nyi's novels "Roxolana" and "I am Bogdan". The creation of author's modality is related to the syntactical organization of the message, with communicational factors of it and with the choice of the vocabulary. The lexical complex "language – word" creates the author's intentions, explicates artistic, philosophical and psychological ideas of the author. The "language – word" concept is the conceptual, thematic, modal feature of the integrity in Pavlo Zagrebelnyi's novels.

Key words: explication, story, thought, modality, stylistic semantics, idiostyle, fiction.